

Bosettingspreferanser, flyttemotiver og flytteprosesser

Status og perspektiver omkring den regionale befolkningsutviklingen i Norge

Notat til Kommunal og regionaldepartementet, 16.02.2006

Kjetil Sørli

Norsk institutt for by og regionforskning

Telefon 22 95 88 00

kjetil.sorlie@nibr.no

Innledning og sammendrag

Dette notatet bygger på et tilsvarende arbeid for Distriktskommisjonen (2003). De fleste resonnementer er her bearbeidet noe videre. Tallmaterialet som dokumenterer den yngste voksengenerasjonens flyttinger gjennom fasen 15-35 år, er oppdatert med nye årskull, og kommentarene er endret i henhold til nye trekk ved utviklingen de siste fem årene. For ytterligere innføring i den type livsløpsanalyse det gis smakebiter fra, henviser vi til læreboka "Det norske samfunn" (Gyldendal 2003) og en artikkelserie i "Regionale trender" (NIBR, 2/2004, 1/2005, 2/2005). I notatet er det også bygget inn en bolk som viser langsiktig flytteutvikling blant folk i arbeidsstyrken for et utvalg av regioner på indre Østlandet.

Notatet starter med å gi et overblikk over noen mekanismer ved sentraliseringsutviklingen de siste hundre årene. Denne leder over til en diskusjon om årsakssammenhenger, med vekt forskjøvet fra det generelle og overordnede på lang sikt, ned til elementer og mekanismer ved de individuelle livsløpsprosessene. Her diskuteres hva vi mener med motiver og preferanser, og hvordan disse utvikles og gir virkning på flytte- og bosettingsatferden i første del av voksenlivet. Diskusjonen er forsøkt plassert inn i en teoretisk ramme, bygget på forståelse for hvordan prosesser på ulike plan utvikles. Både teorien og prosessene relateres i noen grad til de empiriske analysene det refereres til i slutten av notatet.

Diskusjoner av flytting og bosetting har en tendens til å veve sammen to litt ulike spørsmål, det ene er spørsmålet om flytting eller ikke flytting, det andre er spørsmål om hvor man skal flytte hvis det er uaktuelt å bli boende på det stedet man bor. Over halvparten av befolkningen i Norge bor i den kommunen de vokste opp når de er i 35-årsalderen. Dette viser at det første spørsmålet bør behandles grundig, før man går løs på det andre. Dette er forsøkt ivaretatt.

Arbeid er sett på som et hovedmotiv ved nesten en hver flytteanalyse. I dette notatet diskuterer vi arbeidsmarkedets spesielle rolle ved bosettingsutviklingen, og vi ser på hvordan faktorer som har med tilgang til arbeid å gjøre, spiller sammen med andre faktorer. Motiver og preferanser formes av de mulighetene som finnes, og justeres underveis i livsløpsprosessene. I dette bildet representerer både arbeidsmarkedet og boligmarkedet faktorer som ikke kan sidestilles med andre typer av faktorer, som ønske om kafe- og kulturtilbud osv. Hvordan slike andre faktorer spiller inn og hvor stor betydning de har, er diskutert gjennom et referat av fire intervjuundersøkelser. I de fleste er det ungdom som er intervjuet om hvordan de ser på sin framtid, og hva de vektlegger som viktig.

Deretter følger et fokus på betydningen av statlige investeringer. Vi dokumenterer at Gardermø-utbyggingen har gitt sterke effekter på befolkningsutviklingen på Øvre Romerike, mens vi ikke kan identifisere tilsvarende effekter i Lillehammer-regionen etter OL i 1994. Vi kaster i denne sammenheng litt flere blikk på byregionene nord for Oslo, og oppsummerer noen generelle trekk knyttet til konjunkturutvikling, befolkningssammensetning med mer.

Til slutt kommer den empiriske delen, basert på SSBs flyttehistoriemateriale, hvor årskullene født 1966-70 er fulgt fra de var 15 til 35 år. Her ser vi på bofasthet og tilbakeflytting til oppvekstkommunene, og fraflytting, tilflytting og videreflytting i fem grupper av kommuner gjennom aldersfasen. Jeg har tatt sjansen på å avrunde det hele med et "litt normativt" sluttavsnitt.

Dynamikken bak sentraliseringen gjennom de tre-fire siste generasjonene

Gjennom mesteparten av 1900-tallet skjedde det en sentralisering i bosettingsmønsteret, ved at folk i større grad har flyttet fra land til by enn omvendt. Til en hver tid gjøres det meste av flyttingene av personer i den yngste voksgenerasjonen i landet. Fra man fullfører skolegang i 15-20 årsalderen og fram til man i 35-40 årsalderen er etablert med arbeid, bolig og eventuell familie, gjennomføres de aller fleste av de flyttingene som bidrar til å sentralisere bosettingsmønsteret i Norge. Medregnet er da de barneflyttingene som følger med på lasset i forbindelse med familieetablering og familieflytting.

Over lang tid har mye av familieetableringene funnet sted i omlandet til storbyene. Dette har ført til at storbyomlandet etter hvert er blitt den største oppvekstarenaen for barn. På grunn av høyere fruktbarhet i distriktene enn i byområdene har denne hovedarenaen tidligere vært i distriktsområdene. Flytting gjennom generasjoner har gradvis endret dette. For første gang, så langt tilbake vi har tall, er innslaget av barn i distriktsbefolkningen lavere enn i landet som helhet. Omslaget skjedde for barnekullene født på annen halvdel av 1980-tallet.

Sentraliseringen av befolkningen har skjedd på to måter – en direkte og en indirekte effekt: For det første medfører flytting i ungdomsfasen at en viss andel av befolkningen i hvert årskull blir mer sentralt bosatt som voksne enn som barn. I landets 200 periferikommuner har kullstørrelsene gjennom de siste par generasjoner i gjennomsnitt blitt redusert med omtrent 30 prosent gjennom aldersfasen 15-35 år. For det andre blir oppvekststedsmønsteret for neste generasjon påvirket tilsvarende av foreldrenes flyttinger. Dette endrer sammensetningen av røttene i befolkningen. Oppvekststedet er utgangspunkt for flytting når barna blir voksne. Hovedgrunnen til at det stadig blir vanskeligere å motvirke at befolkningen sentraliseres, er at en stadig økende andel av landets barnekull får et mer urbant utgangspunkt for sine valg enn forgjengerkullene hadde. En tilleggseffekt av at røttene i økende grad konsentreres i storbyomlandet, er at barnegruppene sosialt sett ser ut til å bli mer konforme, og de valgene de gjør i større grad enn med et mer spredt oppvekststedsmønster derfor blir påvirket av hverandre i en felles urban kultur. Som følge av dette foregår en stadig større del av all flytting i landet inne i storbyområdene. Få flytter mot strømmen.

Prosessen som gjennom de siste hundre år har ført til at røttene i befolkningen gradvis er blitt mer sentralisert, har nå en sterkere betydning for sentraliseringen videre, enn betydningen av den direkte flytteomfordelingen. Den indirekte effekten er altså blitt stadig mer dominerende. Dette har økt utfordringene for å opprettholde bosettingsmønsteret, uavhengig av hvordan målsettingene formuleres og operasjonaliseres. Det er likevel den direkte effekten (altså

flyttingene) man kan påvirke, men selv om det faktisk lykkes, vil det ta lenger tid å få resultater av politisk påvirkning.

Det er altså flyttingene man kan gjøre noe med, endringene i barnebosettingsmønsteret representerer demografiske rammebetingelser, kunnskap som man må forholde seg til når mål og midler skal utformes. Med barnekullene overrepresentert i sentrale strøk fra fødselen av, er det ikke (som før) lenger nok å dempe flyttestrømmene den veien de har gått (fra land til by). For dagens barn er det nødvendig å snu flyttestrømmen hvis distriktenes andel av befolkningen skal opprettholdes. Vi har vært klar over denne situasjonen siden omkring 1990, og vi har fulgt prosessens gang gjennom en halv generasjonslengde. I hovedsak har den skredet sakte men sikkert fram, med det resultat at stadig større deler av landet har fått nedgang i folketallet.

Vi har illustrert mekanismen før: Selv om ingen i dagens barnegenerasjon flytter innen de er etablerte som voksne, vil folketallet i distriktene, siden barna er underrepresentert, likevel gå ned i løpet av en generasjon. Fram til omkring 1990 var situasjonen i distriktene omvendt. Store og på landsbasis overrepresenterte barnekull på bygdene og langs kysten ville tidligere alltid ha ført til størst vekst der, hvis det ikke hadde skjedd noen flytting. Den siste historiske sjansen til å balansere bosettingsmønsteret uten å måtte snu flyttestrømmene, men kun dempe dem, gikk tapt med flyttingene gjort av dagens yngste voksengenerasjon (født 1960-85). Ungdom vokst opp i periferikommunene har ikke forflyttet seg sterkere i sentraliserende retning enn foreldrene og besteforeldrene gjorde, snarere tvert i mot. Storbyområdene får likevel en sterkt økende strøm av innflyttere fra alle deler av landet, fordi en økende andel vokser opp nærmere storbyområdene og i storbyomlandet. Dette kan lyde litt merkelig, sett i lys av et annet budskap i dette notatet – nemlig at andelen som på 35-årstrinnet fortsatt bor i sine oppvekstkommuner (også utenfor storbyområdene) ikke har gått ned. Forklaringen er imidlertid at de som flytter, i økende grad velger et storbyområde som flyttemål. Det gjelder for alle typer av fraflyttingsregioner.

Folk i mange generasjoner må påta seg ”skylden” for at sentraliseringsprosessen er kommet til det stadiet den er i dag. Historien har smøget seg fram, sett i ettertid nesten litt paradoksalt. For hundre år siden, etter at det ikke lenger var nødvendig å utvandre til Amerika, ble ungdommen på landet nærmest betraktet som svikere hvis man flyttet til byen, og forlot familie og lokalsamfunn. Industrialiseringen og samfunnsutviklingen ellers hadde imidlertid som forutsetning at de store barnekullene på bygdene måtte flytte for å få det til. Flytting og sentralisering virket ”smørende” på samfunnsmaskineriet, men det kunne være store personlige omkostninger ved å være med på det. Flytting var i mange miljøer å betrakte som ungdomsopprør (jf Vesaas: ”Det store spelet”). Senere løste holdningene seg opp, og generasjonene i etterkrigstiden kunne flytte nokså fritt, med i økende grad individuelle ønsker og behov som motivasjon. Samfunnet var i vekst, og mulighetene var mange. På 1970-tallet så vi tegn til at ungdommen begynte å flytte mot strømmen. I dag ser vi kun rester av dette i bosettingsmønsteret, for årskullene født 1948-51. Fra da og fram til nå har sentraliseringen fortsatt som beskrevet over, og vi kommet inn i en situasjon med et nasjonaløkonomisk tungdrevet bosettingsmønster, med store forskjeller i aldersstruktur, med folketallsnedgang og økonomiske smådriftsulempere i et økende antall kommuner og regioner. I de store byene på sin side øker de sosiale og miljømessige trengselsulempene seg på. I en slik situasjon betraktes sentraliserende flytting som helt naturlig, og de som ikke flytter til byen eller flytter ut fra byen, risikerer å bli beskyldt for å mangle initiativ, være naive romantikere el. Både for hundre år siden og nå var det motstand mot at folk skal gjøre det som samfunnet kanskje har aller mest nytte av, gjennom å ta så mye som mulig av landet i bruk. I begge tilfelle besto

dette i å gå mot strømmen, og til dels trosse tradisjonelle oppfatninger og vanetenkning. I dag består det tradisjonelle i hovedsak ut på at vi skal ta utdanning og finne oss et yrke hvor vi kan tjene mest mulig, og la bostedet bli bestemt ut fra det. Vi har å gjøre med et nokså kompakt sett av holdninger, knyttet til søken mot visse typer av karriere og materiell velstand. Disse fungerer som barriere for en mer balansert utnyttelse av de norske regionene. Det er i dag vanskelig å se om eller hvordan denne barrieren kan bygges ned. Barnekullene som nå vokser opp ser ut til å bli ganske raskt påvirket av denne type holdninger, spesielt i storbyområdene.

Årsakssammenhenger og prosesser – teoretisk ramme for livsløpsanalyse

Det er to hovedmåter å gå fram på ved analyse av flyttemotiver og flytteeatferd. Vi kan spørre etter hva de unge har å si om sine planer, preferanser, ønsker og behov – og vi kan studere deres atferd på veien fra å være barn til å bli voksne, og tolke resultatene ut fra det vi vet om motiver og preferanser. Metodene gir gjerne forskjellige resultater med hensyn til utviklingen i bosettingsmønsteret, men de gir til sammen kunnskap som utfyller hverandre. Saken er at det sjelden er særlig sammenfall mellom det man ser for seg når man er helt ung og det som gjøres innen man er blitt voksen. Det henger naturligvis sammen med at avgjørelsen om hvor man i framtiden vil komme til å bo i stor grad bestemmes ut fra forhold som utvikles i løpet av prosessen. Den enkeltes livsløp utvikles ved at små og store spørsmål avklares fortløpende, og er farget av hvilken fase og livssituasjon man til en hver tid befinner seg i. Motiver og preferanser er dermed bevegelige begreper, som med fordel bør studeres som en del av og ses i lys av andre elementer i livsløpsprosessene. Rekkefølgen av begivenheter kan være det mest avgjørende. For eksempel kan det bety mye for en kvinnes valg av bosted om hun fikk sitt første barn før eller etter hun fikk sin første jobb.

Tolkninger av prosesser som gjøres på basis av gruppeanalyse, for eksempel ved hjelp av livsløpsanalyse for grupper av årskull vokst opp på ulike steder, slik vi med SSBs registerbaserte flyttehistoriemateriale som kilde gir eksempel på i dette notatet, må bygge på forståelse for hvordan motiver og preferanser utvikles og hvordan de blir fordelt i ulike grupper. Analyser av denne type vektlegger imidlertid de materielle faktorene litt for sterkt, ved at det er registrert hvordan endringer i utdanning, sysselsetting, inntekt, næring og arbeidssted inngår i flyttekarrierene. Faktorer knyttet til sosiale nettverk, kulturelle bånd, og til sammenhenger mellom holdninger, verdier og oppvekststed, er det vanskeligere å implementere. Kunnskap om dette må etableres ved spørreundersøkelser, og ved hjelp av teoretiske rammeverk plasseres inn i livsløpsprosessene.

En teoretisk ramme for å analysere og forstå livsløpsprosesser kan være å sortere faktorene i spørsmålsknipper, som for enkelthets skyld kan grupperes i typer av "hvem, hva og hvor". På veien fra barn til voksen er det tre hovedspørsmål å ta stilling til: **Hva** skal jeg gjøre her i livet? **Hvem** skal jeg gjøre ting sammen med? **Hvor** skal det skje? Det første knippet omfatter faktorer som har med utdanning og yrkeskarriere å gjøre, og også ting som kan være relatert til interesser og hobbyer. Spørsmålet om hvem er naturligvis sterkt knyttet til familiedannelse og barn, men også til andre sosiale bånd og nettverk. Hvor-spørsmålet kan rendyrkes til faktorer som har med stedsfølelse og stedsidentitet å gjøre, ofte også koblet til konkrete natur- og friluftsinnteresser, men de kan også være av mindre definitiv art. En del av hvem-, hva- og hvor-spørsmålene vil for de fleste være tuftet på faktorer som i utgangspunktet har med røtter å gjøre - slikt som eiendom og arv, slekt, barndomsvenner, lokal kunnskap, lokal kultur, verdigrunnlag og natur. Mellom disse faktorene vil det ofte være sterke forbindelser. Et eksempel er næringsdrift knyttet til eiendom, som er utviklet på lokal kultur og som krever lokalkunnskap. Mange familieforetak har slike kjennetegn. Faktorer som kan tolkes som røtter

vil naturligvis kunne ha sterk innflytelse på hvordan bostedspreferansene formes. Hvis det er aktuelt å overta en næringseiendom på hjemstedet (det være seg et gårdsbruk, en forretning, et verksted, en lastebil eller en frisørsalong), vil spørsmålet om flytting bli mindre aktuelt enn for andre. Slik bindende koblinger mellom hva- og hvor-faktorer gir ofte utslag i bofasthet. Røttene binder sterkere jo flere slike koblinger det er. Fra gammelt av har slike koblinger også ført til at man ikke tok skolegang (ofte sett på som unødvendig, og i nyere tid betraktet som utdanningsfiendlighet). Dette er imidlertid fortsatt hovedgrunnen til at det er sterk sammenheng mellom bofasthet og lav utdanning de fleste steder.

Motsatt virker utdanning flyttedrivende. Utdanning har en tendens til å løsne de sosiale forbindelsene til lokalmiljøet, ofte bare fordi man utdannes til et yrke som kan utføres mange eller alle steder. Utdanning gir gjerne mer universell enn lokal kunnskap. I tillegg er det en tendens til at nettverket på hjemstedet svekkes ved at man tar utdanning, fordi det sosiale nettverket av slekt og venner gradvis skiftes ut til fordel for fagfeller og kolleger når interessene endres. Utdanningsstedet får derfor ofte en egen betydning i identitetsprosessen. Har man i tillegg funnet seg en partner med høy eller samme utdanning, blir mulige arbeidssteder avgrenset. En økende andel fra årskull til årskull er av denne grunn blitt boende i landets storbyregioner, i byene eller i omlandet.

Mulighetene for pendling kan være utslagsgivende for hvor langt fra et senter man ønsker å bo. Pendlingsvilligheten har gått i bølger de siste tiårene, og lenge var den korrelert med ønske om å jobbe deltid. Uten at kommunikasjonene bedres har pendlingsvilligheten hatt en tendens til å avta. Dette er neppe en universell sammenheng, men henger sammen med at flere har tatt utdanning og at yrkeskarrieren prioriteres sterkere av flere. Bedre kommunikasjoner i form av hyppigere tog- og bussavganger og bedre veier, har økt pendlingen på Østlandet betydelig det siste tiåret. Videreflyttingene ut av Oslo (omtrent 60 prosent av alle som flytter inn til Oslo som unge, har flyttet ut igjen innen de er 35 år) har stadig spredd seg lenger ut i omlandet. Østfold og Vestfold har fått økt befolkningsvekst som følge av dette.

Bosettingspreferanser, ønsker og motiver er altså ikke fenomener som er fastlagt en gang for alle. De formes med utspring i sosial bakgrunn, evner og interesser og oppvekststed, og justeres løpende over livsløpet. Så snart et hovedspørsmål i prosessen er avklart (skal jeg overta bensinstasjonen? – skal jeg ta distriktshøgskole eller begynne på universitetet? – skal jeg gifte meg og få barn allerede nå?), legges det nye premisser til prosessen. Preferanser, ønsker og motiver justeres. Jo lenger ut i beslutningskjeden spørsmålet om hvor man skal bo som etablert skal avklares, dess større er sannsynligheten for at beslutningen vil føre med seg en flytting. Kommer spørsmålet om ”hvor” helt til slutt - etter at utdanning, yrke, samlivspartner, interesser og sosialt nettverk er utviklet og identiteten skapt, kommer svaret ofte på premisser helt uavhengig av opprinnelig stedsfølelse. Stedsidentitet formet tidlig i livet vil motsatt kunne legge premisser for jobbønsker og andre typer av preferanser som gjør sted eller type sted (ofte oppvekststed) mer førende. Mellom hver femte og sjette person i landet er tilbakeflytter i oppvekstkommunen når de er midt i 30-årene. Spørreundersøkelser viser at potensialet er høyere, men at faktorer av den type vi her har nevnt ofte virker som hinder på dette punktet i prosessen. Det kan være vanskelig å finne rett tidspunkt for tilbakeflytting, selv om en ønsker å gjøre.

Et godt eksempel på hvordan endringer i rekkefølgen av spørsmålene som skal avklares, kan virke inn på hvordan bostedspreferansene utformes, ser vi ved å sammenligne prosessen for unge kvinner i dag med hvordan prosessen forløp for mange unge kvinner for en og to generasjoner siden. Fra 1945 til omkring 1970 ble det stadig mer vanlig å gifte seg og etablere

familie i ung alder. Dette førte til at hvem-spørsmålet for kvinner i stadig større grad ble tidlig reist og tidlig avklart, og at spørsmål om hva de selv skulle gjøre og hvor de skulle bo i økende grad ble formet på premisser lagt gjennom ektemannens disposisjoner. Ikke minst ble bosettingsvalget sterkt styrt gjennom mannens yrkesvalg og arbeidssted. Skulle mannen overta en næringseiendom, var svaret som regel gitt. Om hun selv skulle ha lønnet arbeid ble også gjerne påvirket av mannens yrke og inntekt, og av mulighetene på bostedet.

I dag formes årsakskjedene i langt større grad på samme måte for kvinner og for menn. Etter 1970 har gutter og jenter i økende grad tatt skolegang og utdanning i omtrent samme omfang. Også kvinner stiller i større grad hva-spørsmålene først, og utdanning og jobbstart avklares tidlig. Spørsmål knyttet til hvem og hvor har fått en tendens til å bli skjøvet utover i livsløpet. Etter 1970 har familiedannelsen og fødslene stadig skjedd senere, og for stadig flere kvinner etter at de har fått jobb, og spørsmålet om bosted har for stadig flere blitt avgjort på bakgrunn av utdanning og yrke. Barna blir født stadig senere i livsløpet, og det endelige bostedsvalget ved etablering skyves mot slutten av beslutningsprosessen. Dette virker sentraliserende på bostedsvalget, og barnesentraliseringen i landet har av samme grunn skutt fart. Flere barn blir født senere i livsløpet av mødre som allerede har etablert seg i byområdene.

Hvor mye har arbeidsmarkedet med dette å gjøre? Svaret er - ganske mye, men ikke så mye som man ofte kan få inntrykk av. Det som tilsynelatende kan virke litt pussig, er at når konjunktorene er høye og mange skifter jobb og flytter, da betyr arbeidsmarkedet mindre for flytteavgjørelsene enn når det er lavkonjunktur og vanskelig å få seg jobb. Arbeidsmarkedet har en spesiell innvirkning på flytte- og bosettingsatferden, som beskrives i neste avsnitt. Det er et poeng at tilgangen på arbeid som faktor i en analyse ikke uten videre kan sidestilles med andre tilgjengelighetsfaktorer, slik som kafe- og kulturtilbud osv. Boligmarkedet kommer som vi skal se i en mellomstilling.

Arbeidsmotivet og arbeidsmarkedets spesielle betydning

Mulighetene for å få ønsket type arbeid er en grunnleggende faktor for bostedsvalget, spesielt for de som ønsker å få avklart spørsmålet om hva de vil gjøre som første ledd i å bli voksen. Et lokalsamfunn som ikke kan tilby relevant arbeid, kan vanskelig lokke en person som er ute etter en viss type jobb med andre kvaliteter i stedet. Dermed er det ikke sagt at andre kvaliteter er uviktige. I mange tilfelle er det bare ikke disse faktorene som blir utslagsgivende. Spørsmålet om meningsfullt arbeid er den hyppigst utløsende faktoren for en bostedsbeslutning (flytting eller ikke flytting). Andre faktorer har potensial i seg til å bli utslagsgivende, først når beslutningen om en flytting, basert på at jobb finnes, er tatt. Arbeid fungerer som en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse som flyttemotiv.

Denne grunnleggende betydningen av tilgjengelighet på arbeid kan føre til at betydningen av andre faktorer i en del tilfelle undervurderes. Dette bunner i en tendens til å sidestille faktoren "arbeid" med rekken av andre faktorer som også angår tilgjengelighet og attraktivitet på ulike områder. Det er imidlertid ikke slik at det enten må være arbeid eller gode kulturtilbud som slår ut. Men som regel er det likevel kun en faktor som til sist er utslagsgivende. Ofte er det jobbmuligheten, men det kan også være at man til slutt fant en passende bolig i tillegg, eller fikk barnehageplass, eller syntes spesielt godt om det fysiske miljøet på stedet jobben befant seg. Slike momenter som kommer i tillegg til arbeidet, fungerer som potensielle støttfaktorer til avgjørelsen. Arbeidet er i mange tilfelle den nødvendige faktoren for å kunne ta en beslutning, en annen faktor er den som gjør at beslutningen tas.

Satt på spissen, for å vise hvordan betydningen av arbeid kan overvurderes: Hvis arbeidsmarkedet hadde vært like variert alle steder, slik at de fleste kunne få en relevant jobb hvor som helst, da ville den utslagsgivende betydningen for stedsvalget av jobbmotivet falle helt bort. Ved full valgfrihet med hensyn til arbeid vil alle de andre faktorene få økt vekt i beslutningskjeden. I tråd med dette: Høy valgfrihet med hensyn til å finne arbeid bidrar til å forklare at folk med høy utdanning i større grad enn andre bosetter seg andre steder enn der de vokste opp. De kan tillate seg å legge vekt på andre steds kvaliteter når de kan velge mellom jobber. For folk med høy utdanning trekker altså større valgfrihet og løsere bindninger til røtter i samme retning. Virkningen måtte ikke være sentraliserende, men på grunn av en viss konformitet i verdier og holdninger blant de med høy utdanning, blir virkningen slik i sum.

En ofte tilbakevendende diskusjon i regionaldebatten det siste tiåret er om det er mangel på arbeid eller andre forhold (som mangel på kafe- eller kulturtilbud) som fører til høy utflytting fra distriktene. Så fort det er vanskelig å besette noen få jobber i bygde-Norge, dukker denne debatten opp. Diskusjonen strander imidlertid på mangel på forståelse for arbeidsmarkedets innvirkning, og føres som om det må være det ene eller det andre som er forklaringen bak utflyttingen. Når de økonomiske konjunkturerne er på sitt høyeste, er valgmulighetene på arbeidsmarkedet på sitt beste. Flere enn ellers kan velge om de vil skifte jobb, og alle har flere steder enn ellers å velge mellom. I tråd med resonnementet reduseres da jobbtilgjengeligheten som stedsmotiv enn når det er færre jobber å oppdrive. Økt valgfrihet gjør at man kan vektlegge andre motiver sterkere. Under høykonjunktur er det flere som flytter enn ellers, og intensiteten av sentraliseringen er også sterkere enn ellers. Dette må tolkes som at de andre faktorene i sum som har betydning for bostedsvalgene med sentraliserende virkning. I en slik situasjon kan det bli ledige jobber også i fraflyttingsstrøk.

Flere kulturtilbud i byene enn på landet kan altså ha en viss effekt. Det kan imidlertid ikke konkluderes med at denne konkurrerer ut arbeidsmotivet, ut fra at det blir stående noen få arbeidsplasser ledige i distriktene under en høykonjunktur. Både med og uten disse ledige arbeidsplassene ville fortsatt det alt overveiende av all utflytting måtte forklares på samme måte som før.

De fleste faktorene med betydning for preferanser og motiver av ulik art har med variasjon og valgfrihet og gjøre, og er i stor grad knyttet til tilgjengeligheten til varer, tjenester og andre goder. Det er snakk om boliger, om tilgang til offentlig og privat service, kulturtilbud, kommunikasjoner, sosialt og fysisk miljø, fritidsmuligheter osv. Faktorene vil gis ulik vekt avhengig av hvilken livsfase man er i. Når man kommer i familiefasen legges det gjerne mer vekt på barnehage- og skolemuligheter enn på tilgjengelighet til kafeer og utesteder, og det legges økende vekt på miljø- og omgivelsesfaktorer.

På samme måten som at stor valgfrihet på arbeidsmarkedene svekker arbeidsmarkedets motiverende betydning (det lyder nesten paradoksalt), fører gode pendlingsmuligheter til at valget mellom storby og omland avgjøres av andre attraktivitetsfaktorer enn jobbinnholdet. Relevant arbeid er imidlertid hovedgrunnen til at en økende andel i befolkningen etablerer seg i storbyregionene. Andre faktorer avgjør om det blir i sentrum eller i omlandet. Her kommer boligmarkedet inn.

I en passelig avgrenset arbeidsmarkedsregion kan man bo mange steder. Når regionen er valgt på grunn av arbeidet, blir valget av bolig det neste spørsmålet, og rykker opp som den neste nødvendige betingelse for tilflytting. I forhold til denne inntar da de andre faktorene igjen en underordnet rolle, på samme måte som de gjorde før spørsmålet om arbeid var avklart. Hvis

man kan velge mellom flere likeverdige boliger i regionen, vil lokaliseringen bli bestemt på basis av andre faktorer – nærhet til sentrum, nærhet til natur, gode oppvekstvilkår for barn, lett adgang til service osv. Et spørsmål som ofte kommer fra mediene er hvorfor så mange flytter til de store byene, når boligprisene der er så mye høyere enn i landet ellers. Mye av svaret ligger antakelig gjemt i denne mekanismen. Boligmotivet er underordnet arbeidsmotivet, og den boligen man har råd til, tar man seg råd til. Boligprisene holder seg oppe så lenge mange nok er villig til å betale. Det kan også være andre faktorer – forholdet til venner og kolleger, kulturtilbudene, nærhet til bymarka – som virker inn som overordnede i forhold til boligmotivet. Men dette gjelder i større grad for de som har vokst opp i byområdene eller bodd i byen lenge, enn for nye tilflyttere utenfra.

Kort oppsummert: Jo høyere valgfrihet på arbeidsmarkedet, dess mer vil flytte- og bosettingsutviklingen i landet bestemmes ut fra andre faktorer enn behovet for arbeid. Jo høyere valgfrihet på boligmarkedet innenfor en arbeidsmarkedsregion, dess mer vil flytte- og bosettingsutviklingen i regionen bestemmes ut fra andre faktorer enn bolig. Ved lav valgfrihet betyr arbeid og bolig det aller meste. Denne konklusjonen gjelder i størst grad innen den unge voksenalderen, og spesielt i forbindelse med familieetablering. Det er i denne fasen det flyttes mest, og det er i denne fasen det framtidige bosettingsmønsteret fastlegges. De regionale aldersstrukturene endrer seg lite fra 40-årsalderen av.

Flertallet bor likevel i hjemkommunen når de er midt i 30-årene...

Flyttemotiver og flyttepreferanser, slik disse begrepene er brukt her, må ikke bare tolkes som motiver og preferanser for flytting. De samme faktorene kan også medføre at man ikke flytter. Det er derfor kanskje riktigere å bruke begrepene bostedsmotiver og bostedspreferanser. Det er to spørsmål som veves sammen når vi diskuterer disse momentene. Vi undertrykker ofte litt at det første er et spørsmål om **flytting eller ikke flytting**. Det er kun hvis det er uaktuelt å bo der man i øyeblikket bor (eller har vokst opp) at spørsmålet blir **hvor skal jeg flytte?** Teorier og analyser tar litt for ofte utgangspunkt i kun den siste situasjonen. Alternativet til å flytte er for mange å bli boende på hjemstedet, og det er det også mange som gjør. Drøyt 50 prosent av 35-åringene i landet bor faktisk i oppvekstkommunen sin (som bofast eller tilbakeflytter), og andelen har til og med økt litt gjennom siste generasjon (se tall i tabell 2).

Det store flertall av alle til en hver tid eksisterende jobber (så mye som 80-90 prosent) kan fylles uten flytting. Svært mye av den arbeidsmotiverte flyttingen skyldes derfor at folk ”byter plass”. Det er jo naturlig, ikke alle typer jobber finnes alle steder. Medregnet er da også de som bor i hjemkommunen og pendler til en annen kommune i nærheten. Mange av de som har arbeid i oppvekstkommunen gjør dette gjennom bindingen til eiendom. Overtakelse eller tilgang til næringseiendom er som sagt den sterkeste enkeltfaktoren bak bofasthet. Grunnen til at bofastheten for menn er så mye større enn for kvinner ligger også her.

Før vi helt til slutt ser nærmere på de faktiske flyttingene for årskullene født 1966-70 gjennom fasen 15-35 år, skal vi nå se litt på hva ungdommen sier om sine ønsker og motiver.

Hva sier de unge når de blir spurt?

Spør man ungdom i tenårene om deres planer, ønsker og behov, får vi et utgangspunkt for å vurdere hvordan preferanser og motiver vil dannes og kunne justeres over livsløpet. Noen slike undersøkelser er foretatt i form av skolestilbesvarelser, hvor man spør ”Hva gjør du og hvor er du om 15 år?” Andre er utformet som mer tradisjonelle spørreundersøkelser. Her

støtter jeg meg til fire undersøkelser, tre norske og en nordisk. De store avstandene og den spredte bosettingen i Norden gjør at tilsvarende undersøkelser i andre europeiske land utenfor Norden ikke blir særlig sammenlignbare. Man skal ikke gå lenger enn til Danmark for å se at flyttestrømmene går i alle retninger, og ikke konsentreres til store hovedstrømmer en vei og små motstrømmer den andre veien. Flyttingene inne i storbyområdene er imidlertid noe mer sammenlignbare med en del (ikke alt for store) byregioner ellers i Europa.

I en skolestilundersøkelse utført av Sigrid Skålnes i 2000-2001 skrev 9 av 10 jenter på ungdomsskolen, vokst opp i "landsbygdkommuner" (de 143 minst sentrale kommunene i landet), at de 15 år senere regnet med å ha flyttet bort for godt. De begrunnet det i hovedsak med behovet for jobb, men også generelt i et ønske om å bo på et større sted. Skålnes prosjekt var i hovedsak rettet mot kvinner ("Distriktskvinnescenarier 2010", Samarbeidsrapport NIBR/HIF 2001).

Geir Orderud gjorde omtrent på samme tid en spørreundersøkelse om flytteplaner og flyttemotiver for et utvalg av typiske distriktskommuner i Hedmark, Møre og Romsdal og Nord-Trøndelag (Tidsskrift for ungdomsforskning 1-2002). Han fant at 63 prosent av kvinnene i begynnelsen av 20-årene sier de ville ha flyttet innen overskuelig framtid. Her kommer Orderud fram til omtrent samme andel som i gjennomsnitt faktisk hadde flyttet fra de 200 periferikommunene i landet ved 35-årsalderen (årskullene født 1950-69, Regionale trender 2/2004). I motsetning til det som er vanlig å tro, har andelene for kvinner som har flyttet fra periferikommunene avtatt litt gjennom siste generasjon (fra 67 til 61 prosent fra 1950- til 1969-kullet).

Også Mariann Villa har ved hjelp av skolestilmetoden kommet fram til fraflyttingstall i denne størrelsesorden for kvinner (Tidsskrift for ungdomsforskning 1-2002). For menn er den faktiske andelen som har flyttet fra de samme periferikommunene ved 35-års alderen nå 49 prosent (kullene født 1950-69: sunket fra 53 til 47 prosent, og så steget til 49). Både Orderud og Villa finner at andelen blant menn som sier de vil flytte, er betydelig lavere enn dette, bare omkring 25 prosent. Hvorfor treffer jentene bedre når de vurderer? Kanskje gutter i utgangspunktet føler seg mer rotfaste enn jenter? Eller kan det være at guttene ikke har tenkt like mye over det (kommet kortere i en mental prosess)? En tredje mulighet er at de er mindre realistiske i sine vurderinger enn jentene er, for eksempel fordi de er lite interessert i problemstillingen.

Det normale ved slike undersøkelser tidligere, har vært at det er flere som sier de vil bli boende enn de som faktisk gjør det, altså slik som for gutter også i de siste undersøkelsene. Grunnen har da gjerne vært at de som har tatt utdanning senere, ikke har sett for seg hvordan dette ville påvirke deres motiver. Blant dem som ikke tar mye skolegang har imidlertid svartendensen vært motsatt. De ytrer hyppigere et ønske om å forlate hjemstedet enn de faktisk gjør. Etter hvert som mange har begynt å ta utdanning, kan det virke som om planene er blitt mer realistisk vurdert. Dette gjelder spørsmålet om flytting eller ikke flytting.

Avvikene er større med hensyn til hvor de sier de vil flytte. De som sier de vil flytte, har generelt hatt en tendens til å si at de vil bo i en mellomstor by eller tettsted i større grad enn de faktisk gjør. Antallet som sier de vil bo i en storbyregion er klart lavere enn faktisk atferd tilsier. I de seneste undersøkelsene (både hos Orderud, Skålnes, Villa) er det imidlertid flere enn det som har vært vanlig tidligere (omtrent 20 prosent) som sier at de vil bo i utlandet. Dette er neppe realistisk, men avspeiler at flere både har planer om og gjennomfører en

utenlandstur. Av årskullene født 1966-70 bodde tre prosent i utlandet, da de var 35-årsalderen (fire prosent av storbyungdommen, to prosent av ungdom fra periferikommunene).

Hos Orderud bekreftes jobbmotivet som det klart dominerende, og han påpeker at respondentene i liten grad setter dette i sammenheng med andre motiver. Dette faller i tråd med resonnementene over. Uten en meningsfull jobb har ungdommene sett liten hensikt i å spekulere over andre motiver for å velge et sted. Utdanningsrelaterte forhold (blant annet skolested) og for kvinner også boligstandard, nevnes likevel som selvstendige motiver. Det siste kan kanskje skrive seg fra kvinner som vektlegger familiesituasjon og ikke yrkeskarriere sterkest.

Orderud finner at det er mer kompliserte motivstrukturer for kvinner enn for menn. Mens det for menn nesten ikke er noen sammenheng mellom de ulike motiver (utover mellom jobb og utdanning), finner han at det for kvinner både er en sammenheng mellom jobbønsker og sosialt miljø på bostedet, og en sammenheng mellom utdanningsmotiv og tjeneste- og kulturtilbud. For kvinner ser han en tendens til at sosialt miljø og kultur- og tjenestetilbud i noe større grad enn for menn kan bli utslagsgivende ved en flyttebeslutning. Men han påpeker at sammenhengene ikke er sterke, og konkluderer med at også for kvinner er jobb og utdanning de mest selvstendige flyttemotivene, om ikke like entydig som for menn. De forskjellene som framkommer mellom kvinner og menn er tross alt små, sammenlignet med likhetstrekkene. Dette faller i tråd med at kvinner og menn i stadig større grad utformer sine karrierer på felles verdigrunnlag. Sterkere nyansering mellom motivene kan også skyldes at kvinnene har vært mer reflekterte.

Orderud har en egen interessant vinkling: Han har undersøkt hva som trekkes fram hvis jobbtilbudene oppleves som likeverdige på forskjellige steder. På den måten følger han opp den teoretiske overlegningen som er angitt foran, og får betydningen av andre faktorer rangert. Både kvinner og menn setter da bomiljø og boligstandard øverst på en rankingliste, og begge følger opp med hensynet til venner (nærhet til folk man har noe til felles med) som neste valg. Deretter skiller kjønnene lag, ved at menn på neste plass vektlegger tilgang til natur og friluftsliv framfor nærhet til slekt og kort avstand til hjemsted, som kvinner i større grad gjør. Deretter enes kvinner og menn om rekkefølgen mellom gode kommunikasjonstilbud, variert næringsliv, variert kultur- og underholdningstilbud, og klimatiske forhold. Først deretter kommer tilgjengelighet til kafeer og restauranter, som menn i motsetning til kvinner setter foran tilgjengelighet til butikker og kjøpesentre. Mulighet til organisasjons- og foreningsliv kommer på en absolutt sisteplass for begge kjønn. Kafeene kommer langt ned, tatt i betraktning at det er personer i alder 20-24 år som her er intervjuet.

I forbindelse med flytteplaner har Orderud spurt de som allerede bor hjemmefra om de kunne tenke seg å flytte tilbake til oppvekstkommunen. Mer enn 40 prosent av alle spurte i alder 20-24 år sier de vil dette. Andelen tilbakeflyttere i befolkningen er imidlertid bare 17-19 prosent (gått ned fra 21-22 prosent fra 1950- til 1969-kullet). Dette kan tolkes som at det finnes et betydelig tilbakeflyttingspotensial som ikke blir realisert. Mariann Villa har også konkludert på samme måte. Antakelig er det på dette punkt at mekanismene som endrer bosettingspreferanser og flyttemotiver underveis i karrieren i størst grad skaper justeringer i forhold til forventningene i utgangspunktet. Når man først har flyttet, vil betydningen av røttene gradvis svekkes. Men det kan også tolkes som at man ønsker å gjøre noe man faktisk ikke får til. I begge tilfellene er det imidlertid egenskaper ved leddene i livsløpsprosessen som gjør at det ikke realiseres.

En undersøkelse fra Nordisk ministerråd (Nord 2002:6) om flyttemotiver i de fem nordiske landene kommer fram til hovedkonklusjoner som avviker en del fra det som er funnet av de øvrige. Spesielt ser det ut som om arbeidsmotivet gir mindre uttelling enn det man vanligvis finner. Det sies imidlertid at arbeidsmotivet later til å bety mer i Norge enn i de andre landene, spesielt for menn, og videre at arbeidsmotivet har hatt avtakende betydning for flytting i Norden siden 1950-tallet. Det siste motsvares imidlertid av en kraftig økning i betydningen av utdanning som flyttemotiv. Orderud peker imidlertid på at det er sterk kobling mellom arbeids- og utdanningsmotivet. (Norge skiller seg fra de andre landene ved at utdanningsflytting ikke er blitt registrert før 2001, da dette ble frivillig).

Undersøkelsen viser videre at flyttemotivene i Norge og Finland i større grad enn i de andre landene oppgis å være relatert til sosiale forhold (nettverk, slekt venner osv.), og i mindre grad enn i de andre landene til fysiske miljøfaktorer. Antakelig reflekterer dette at Norge og Finland er mer spredtbodd og dermed har større avstander til slekt og venner etter flytting enn på Island, i Danmark og i Sverige. I disse landene legges det mer vekt på fysisk miljø. Det kan ha med klimatiske forhold å gjøre (Island), og kanskje med at det er mer forurensning og større trengsel i storbyområdene i Danmark og Sverige, hvor en større del av befolkningen alt i alt befinner seg.

I den nordiske undersøkelsen har man intervjuet folk i alle aldersgrupper, og uavhengig av om de har flytteplaner eller ikke. Det de dermed i størst grad får svar på, er hva de vektlegger av kvaliteter på de stedene de bor. Dette er naturligvis ikke irrelevant, men faller ikke inn i den teoretiske rammen knyttet til spørsmål om flytting i en livsfase, og det vanskeliggjør tolkningen som en del av en prosess. Grunnen til at arbeidsmotivet er blitt svakere vektlagt enn i andre undersøkelser ligger antakelig her. Jobben tas i større grad for gitt av folk som ikke har flytteplaner. Vi får oppsummere med å si at bostedspreferanser og stedskvaliteter er to forskjellige ting.

Betydningen av statlige investeringer og store utbygginger

Vi har påpekt at motiver og preferanser justeres over livsløpet, og at disse justeringene i stor grad skjer på bakgrunn av gjøremål og valg fortløpende. Mulige gjøremål og valg er imidlertid heller ikke gitt en gang for alle, også de oppstår og formes gjennom de muligheter som samfunnsutviklingen skaper. Ikke minst er lokaliseringspolitikken en viktig faktor i så måte. Når det satses på ny virksomhet et sted, endres mulighetsområdet for en del mennesker, og motiver påvirkes. Dette er på den ene siden selvsagt, på den annen side vet vi lite om effektene, fordi de er vanskelig å måle. Det er sjelden vi får sjansen til å studere rendyrkede effekter av konkrete satsinger, da de nesten alltid finner sted og spiller sammen med andre prosesser. Ringvirkningsanalyse er ingen enkel eksersis. En vanlig tilnærmingssåte er imidlertid å skille mellom driftsfase og vedlikeholdsfase. Vanligvis får man store men bare midlertidige utslag i driftsfasen, mens de varige effektene blir mindre.

Av større investeringer som kan ha hatt eller vil få betydning, er den mest aktuelle antakelig oljesatsingen utenfor Finnmark. Det hevdes at denne vil kunne få en enorm betydning både for befolkningsutviklingen i Hammerfest, Finnmark og kanskje hele landsdelen. ECON har gjort beregninger som konkluderer med betydelige potensielle gevinster, ”om prosjektet blir vellykket”. Det er også gjort beregninger av regionale virkninger for et eventuelt OL i Tromsø i 2014 (TØI-rapport 726/2004). Her mener man å finne store midlertidige effekter under driftsfasen, men er usikre på betydningen på lenger sikt.

Vi har også et par andre eksempler bak oss, med Gardermo-utbyggingen og flyplassen som ble tatt i bruk i 1998, og vi hadde OL på Lillehammer i 1994. I forkant av disse investeringene ble det gjort beregninger som viste at ville det komme store ringvirkningseffekter på bosettingen. I Gardermo-regionen (Øvre Romerike) har den langsiktige effekten på tilflyttingen av folk i arbeidsdyktig alder vært stor, på Lillehammer har en slik effekt uteblitt.

Tabell 1 illustrerer dette og tre-fire andre poeng. Her vises tall for nettoflytting innenfor arbeidsstyrken gjennom 7 femårsperioder (1970-2005) for 11 av arbeidsmarkedsregionene i det indre Østlandet (SSBs økonomiske regioner). Tallene viser vekst og fall for gruppen som ved inngangen til hver femårsperiode var i alder 20-64 år, til de fem år senere var 25-69 år. Tabellen rendyrker den endringen i folketallet som skyldes flytting for de 45 kullene som til en hver tid utgjør kjernen i arbeidsstyrken. Tallene er angitt i prosent av folketallet i aldersgruppen 20-64 år ved begynnelsen av hver femårsperiode.

Tabell 1. Flyttegevinster og flyttetap over femårsperioder for 45 årskull i arbeidsstyrken i utvalgte arbeidsmarkedsregioner. Aldersgruppen 20-64 fulgt til de var 25-69 år. Prosent av folketallet ved begynnelsen av hver femårsperiode. Årstall gjelder 1/1.

	1970-75	1975-80	1980-85	1985-90	1990-95	1995-00	2000-05
N. Romerike	+4.7	+1.1	+0.4	+2.2	-2.1	+2.3	+2.1
Ø. Romerike	+4.2	+1.1	+1.4	+1.5	-1.9	+4.1	+9.8
Lillehammer	-1.0	+0.4	-2.2	+0.1	+1.8	-1.5	-2.1
Kongsvinger	+0.8	+2.3	+0.3	-1.0	-3.0	-1.2	-0.5
Hamar	-0.1	-0.8	-1.9	+0.1	-1.1	-1.1	+0.4
Elverum	-1.1	+2.2	-1.1	-1.4	-1.8	-1.4	-0.2
Gjøvik	-0.6	-1.5	-1.4	-1.5	-1.6	-2.3	-1.1
Hadeland	+1.4	-1.1	+4.5	+0.7	-1.7	+0.7	+0.9
Østerdalen	-5.2	+0.3	-0.7	-4.4	-2.4	-2.6	-3.3
Gudbrandsdalen	-1.9	-0.6	-2.0	-3.4	-3.3	-5.4	-3.2
Valdres	-1.3	+0.1	+0.4	-1.4	-3.3	-3.6	-2.5

Vi har tatt ut tall for de to Romeriks-regionene, de fem byregionene i Oppland og Hedmark, pluss Hadelandsregionen – og til sammenligning også de tre dalførere-regionene i de to fylkene. De 11 regionene utgjør et sammenhengende område som strekker seg fra Oslos grense, og som omfatter de to innlandsfylkene i sin helhet.

Første spørsmål: Ser vi effekter av Lillehammer-OL og Gardermo-utbyggingen? Det siste er enkelt å besvare. Fra en moderat nettotilflytting på under 2 prosent (og med tilbakegang første del av 1990-tallet) på Øvre Romerike økte nettotilflyttingen til drøyt 4 prosent i den perioden driftsfasen fant sted, og videre til nesten 10 prosent i perioden etter. Ingen annen region er i nærheten av noe lignende. Dette må så langt tolkes som en klar virkning av utbyggingen. Antakelig vil veksten gå ned igjen i årene som kommer, men ligge høyere enn før. For Nedre Romerike er det ingen effekt å spore, flyttegevinstene er på samme nivå som tidligere. Heller ikke Hamar- eller Kongsvinger-regionen ser ut til å ha blitt påvirket.

Med Lillehammer-OL er det annerledes. I driftsfasen var det en effekt, mens det gjennom femårsperiodene før var hyppigere lekkasjer enn gevinster av flytting i arbeidsstyrken, kom

det en gevinst på nær 2 prosent i perioden 1/1 1990 til 1/1 1995. Senere har det imidlertid igjen vært flyttelekkasje, og de er ikke mindre enn de var før OL. I perioden 2000-2005 hadde Lillehammer-regionen faktisk større flyttelekkasje enn noen av de andre byregionene i innlandsfylkene. Det er sikkert å gå for langt å tolke dette som en negativ OL-effekt.

Tabellen illustrerer som nevnt et også noen andre forhold. Vi ser at både Nedre og Øvre Romerike, og Hadelandsregionen, hadde flyttelekkasje i perioden 1990-95. Alle de tre regionene er omlandsregioner til Oslo, Hadeland fikk forsterket sin omlandsfunksjon på første del av 1980-tallet, da de store boligfeltene i Lunner var ferdig etablert. Tilflyttingssvikten på første del av 1990-tallet henger sammen med den lavkonjunkturen landet da var inne i. Ved langvarig lavkonjunktur synker mobiliteten, og spesielt den type mobilitet som har med steg videre i arbeids- og boligkarrierene å gjøre. Dette fører til at videreflyttingene ut av byene til omlandet i slike perioder går ned. Ungdomsflyttingene inn til storbyene er i mindre grad påvirket av konjunkturer. Dermed oppsto det en ubalanse. Da høykonjunkturen kom på slutten av 1990-tallet, økte videreflyttingene ut av Oslo betydelig. Øvre Romerike fikk mer enn før, mens Nedre Romerike og Lunner kom tilbake til det nivået de hadde hatt. Områdene som fikk mer av dette enn før lå i større grad sør og vest for Oslo (Østfold og Vestfold ble i større grad en del av det sentrale Østlandet i denne perioden).

Et tredje moment: Tabellen viser at arbeidsstyrken i byregionene på indre Østlandet tappes med i gjennomsnitt 1-2 prosent over femårsperiodene, unntaket er etableringene på Elverum (skoler) og Kongsvinger (SSBs avdeling) på slutten av 1970-tallet. Litt flyttelekkasje er altså den normale situasjonen for disse byregionene. Det ligger ikke noe dramatisk i dette, det reflekterer den svake nedgangen i sysselsettingen, spesielt innenfor industri, som disse regionene generelt opplever. Det er imidlertid gjort til et poeng (blant annet av Tor Selstad) at folketallet i disse regionene øker selv om sysselsettingen avtar. Dette er utlagt som at folk flytter til disse byområdene til tross for innskrenkninger på arbeidsmarkedet. Denne tabellen dokumenterer at dette ikke er riktig. Det er godt samsvar mellom flytteutviklingen i arbeidsstyrken og sysselsettingsnedgangen. Når folketallet totalt øker, skyldes det at disse byene har en aldersstruktur med overvekt av unge pensjonister (industrigenerasjonen). Aldring fører da med seg en ytterligere vekst – veksten er naturlig og henger sammen med at befolkningsstrukturen eldes. Først når en gammel generasjon som er større enn sine etterfølgere dør ut, slår det betydelig ut i folketallsutviklingen. For mange periferiområder skjer dette nå.

Det fjerde momentet er mer positivt: Fire av de fem byregionene, alle unntatt Lillehammer, har en mer positiv eller mindre negativ flyttebalanse gjennom siste femårsperiode enn i de to-tre foregående periodene. Skyldes dette en generell bedring på arbeidsmarkedet i denne delen av landet etter år 2000? Antakelig er dette en stor del av forklaringen. Et blikk på utviklingen i aldersstrukturene viser imidlertid også at aldersgruppen 20-64 år ved begynnelsen av hver femårsperiode utgjør en avtakende del av befolkningen i regionene. En liten bedring i flyttebalanse for arbeidsstyrken kan henge sammen med at befolkningen eldes. Det blir da litt færre til å konkurrere om de arbeidsplassene som består i å betjene resten av befolkningen. Men bedringen i tallene for flyttebalanse etter år 2000 er større enn at det bare kan forklares med at færre i arbeidsdyktig alder "stiller til start" i siste femårsperioden

Tallene for dalførene kan være femte og siste tema. Etter 1985 ligger de femårige flyttetapene i arbeidsstyrken i hovedsak på mellom 2,5 og 5 prosent, altså 2-3 ganger så mye som i byregionene. Også i to av dalførene er balansen bedre i siste periode enn i de foregående, uten at vi kan trekke for store konklusjoner av det. De fire siste periodene har utviklingen bølget

noe i alle dalførere-regionene, og i litt forskjellig takt. Innslaget av folk i arbeidsstyrken er betydelig lavere enn i byregionene (spesielt i Østerdalen), men innslaget har ikke svekket seg gjennom de siste 30 årene. Dalførene har en gammel befolkning, men den er ikke eldre nå enn for en generasjon siden. De har vært gjennom den prosessen som ble nevnt under forrige punkt.

Bofasthet og flytting for fem årskull, fulgt fra de var 15 til 35 år.

Vi viser her noen resultater basert på analyse av SSBs flyttehistoriemateriale. Alle flyttemeldinger gjennom perioden 1964-2003 er lenket sammen til individuelle flyttekjeder, slik at hver person i landet kan følges gjennom faser eller perioder av opp til 40 års lengde. Det er koblet til opplysninger om utdanning, sysselsetting, næring, inntekt, arbeidskommune og familieopplysninger for hvert år fra tidlig på 1990-tallet.

Nedenfor (tabell 2-5) ser vi på årskullene født 1966-70, fulgt fra de var 15 år til de ved utgangen av 2003 var 33-37 år (les: i 35-årsalderen eller midt i 30-årene). Disse fem kullene er de siste som kan sies å være ferdig etablerte i samfunnet - med utdanning, jobbstart og familiedannelsen unnagjort. Når kvinnene er i 35-årsalderen, er nær 90 prosent av barna deres født. Ved å følge årskullene gjennom denne 20-årsfasen, fanger vi dermed opp svært mye av det som skjer i prosessen fra man er barn til voksen, med hensyn til utdanningsvalg, rekruttering til jobb osv. Ved å følge alle personer i de fem kullene på landsbasis, får vi oppsummert resultater fra de individuelle prosessene i full nasjonal bredde.

Landet er delt inn i fem soner. De seks store byene er Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, Kristiansand og Tromsø, altså landsdelssentrene. Omlandet strekker seg ut med 75 minutter i reiseavstand (for Oslo 90 minutter) med bil, buss, båt eller tog. Periferikommunene omfatter omtrent 200 kommuner som ligger mer enn 45 minutter fra et senter på minst 5000 innbyggere. Disse dekker 64 prosent av arealet i Norge, og har hver sjuende innbygger. By- og tettstedsstrøk ellers er alle kommuner i mellomsentrale strøk, på og utenfor Østlandet. Alle tall viser kommunegjennomsnitt i hver av de geografiske sonene.

Tabell 2. Hvor mange forblir bofaste, kommer tilbake og flytter for godt - i ulike typer av kommuner? Prosent av størrelsen på gutte- og jentekullene på 15-årstrinnet.*

	MENN			KVINNER		
	Bofaste	Tilbake-flyttere	Fra-flyttede	Bofaste	Tilbake-flyttere	Fra-flyttede
LANDET	38	17	45	29	19	52
De seks største byene	47	17	36	42	18	40
Omlandet til storbyene	34	18	48	24	20	56
By/tett på Østlandet	39	17	44	29	21	50
By/tett utenfor Østlandet	39	16	45	29	19	52
Periferikommunene	37	14	49	23	15	62

*) Summen av bofaste, tilbakeflyttere og fraflyttede er for hvert kjønn 100.

Når man er midt i 30-årene, bor drøyt halvparten av befolkningen fortsatt i den kommunen de vokste opp i (summen av bofaste og tilbakeflyttere: 55 % av mennene og 48 % av kvinnene). Hver femte-sjette person i landet er tilbakeflyttere i hjemkommunen på dette aldersstadiet. Bofastheten for menn er mye høyere enn for kvinner, fordi menn i større grad overtar næringseiendom. Derfor er også forskjellen mellom menn og kvinners bofasthet størst i

periferien. Bofastheten for menn varierer av samme grunn mindre enn for kvinner (storbyene unntatt). Flere kvinner enn menn skifter bostedskommune i det lange løp (45 og 52 prosent i gjennomsnitt for alle kommuner). Kvinnene har i større grad enn menn familieetablering som hovedgrunn, kvinner flytter i større grad til mannens hjemsted enn omvendt. Lavest bofasthet og høyest fraflytting finner vi i periferien og i storbyområdet. Det siste skyldes at svært mange flytter inn til storbyene fra omlandet (se de to neste tabellene).

Nær halvparten av alle menn vokst opp i storbyområdet og i periferien har flyttet fra oppvekstkommunen. Tre fjerdedeler av alle som flytter fra storbyområdet (37 av 48), forblir i storbyregionene. Kun halvparten av dem som flytter ut fra en periferikommune (25 av 49) bosetter seg i et storbyområde. By- og tettstedskommunene utenfor Østlandet får i hovedsak alle sine tilflyttere fra periferien. Dette gjør dem som nevnt sårbare, når barna i økende grad vokser opp andre steder (se kommentar til flyttelekkasjen i tabell 5).

Vi har vært inne på at det er svært lite flytting "mot strømmen". Kun 2 prosent av ungdommene som har vokst opp i storbystrøkene, bor i en periferikommune som 35-åring. 4 av de 45 guttene som flytter fra en by/tettstedskommune utenfor Østlandet, velger periferien. Det er heller ikke mye. Storbyområdene får 20-25 prosent av all ungdom som vokser opp utenfor denne type regioner. Dette er nær halvparten av alle som flytter ut av hjemkommunen sin i landet ellers.

Tabell 3. Hvor flytter guttene hen? Pr. 100 gutter i ungdomskullet.
(ALLE = Fraflyttede i første tabell).

FRA - TIL:	ALLE MENN	Storbyer	Storby-omland	By/tett, på Østlandet	By/tett, u. Østlandet	Periferi-komm.	Utlandet
Storby	36	7*	18	3	2	2	4
Storbyomland	48	16	21*	4	2	2	3
By/tett, Østl.	44	11	9	19*	1	1	3
By/tett, u.Østl	45	15	9	3	12*	4	2
Periferi	49	15	10	4	10	8*	2

*) Personer som flytter til andre kommuner av samme type.

Tabell 4. Hvor flytter jentene hen? Pr. 100 jenter i ungdomskullet.
(ALLE = Fraflyttede i første tabell).

FRA - TIL:	ALLE KVINNER	Storbyer	Storby-omland	By/tett, på Østlandet	By/tett, u. Østlandet	Periferi-komm.	Utlandet
Storby	40	7*	21	3	2	3	4
Storbyomland	56	17	24*	5	3	3	4
By/tett, Østl.	50	10	10	24*	1	2	3
By/tett, u.Østl	52	15	10	3	15*	6	3
Periferi	62	17	12	5	12	14*	2

*) Personer som flytter til andre kommuner av samme type.

Flere kvinner enn menn har flyttet for godt, men strømmene går i omtrent samme retning som for menn. Hovedforskjellen er at flere kvinner flytter over korte avstander, derfor er det høyere tall innenfor de geografiske sonene (unntatt mellom storbyene). Noen flere kvinner flytter også mot strømmen. Likevel er det kun 6 av de 52 jentene som flytter fra en by/tettstedskommune utenfor Østlandet, som velger periferien. Andelen av kvinnene som har flyttet, som bor i storby når de er i 35-årsalderen, er litt lavere enn for menn. Det er en myte at flere kvinner enn menn på permanent basis flytter til storbyområdene.

Tabell 3 og 4 dokumenterer et viktig poeng vi har vært inne på tidligere: En tilflytting til periferikommunene som kun rommer 3-6 prosent av de som har vokst opp i mer sentrale strøk, er for lite til å opprettholde bosettingen på lang sikt. Når barnekullene i periferien også stadig blir mindre enn i landet ellers, aksentueres dette stadig sterkere. Utfordringen består i å øke tilflyttingen både til periferien og til de regionale sentrene i distriktene (se neste tabell).

Tabell 5. Hvor mange tilflyttere og videreflyttere kommer i forhold til de som drar? Prosent i forhold til 100 15-årige gutter og jenter ved begynnelsen av fasen.*

	MENN				KVINNER			
	Fra-flyttete	Til-flyttere	Videre flyttere	Tap/gevinst	Fra-flyttete	Til-flyttere	Videre flyttere	Tap/gevinst
De seks største byene	36	92	84	+56	40	91	106	+51
Omlandet til storbyene	48	59	36	+11	56	72	40	+16
By/tett på Østlandet	44	42	25	-2	50	50	27	0
By/tett utenf. Østlandet	45	35	33	-10	52	41	32	-11
Periferikommunene	49	22	38	-27	62	33	37	-29

**) Tap/gevinst er differansen mellom tilflyttere og fraflyttede, målt i forhold til kullstørrelsen som vokste opp i sonene. All registrert nyinnflytting er summen tilflyttere og videreflyttere. De siste bodde altså ikke i kommunene de flyttet til ved utgangen av fasen.*

Storbyene har fått nesten like mange tilflyttere som det vokste opp barn i byene, og like mange av hvert kjønn. Til de andre sonene kommer det flere kvinner enn menn, i tråd med at kvinner flytter mer og som sagt ”byter plass” hyppigere. Det kommer færrest tilflyttere til periferien, og der er kjønnsforskjellen størst.

Kolonnen for tap/gevinst viser at periferikommunene taper nær 30 prosent (27 og 29 prosent for menn og kvinner henholdsvis) av befolkningsunderlaget gjennom prosessen fra barn til voksen. Dette framkommer slik i tabellen: 49 gutter av 100 flytter ut og blir erstattet av 22 utenfra, derav tap på 27 – og 62 kvinner flytter ut og blir erstattet av 33 som flytter inn, derav tap på 29. Når vi ikke tar med innvandrere, blir tapet henholdsvis 30 og 32 prosent.

Gevinsten i storbyene er stor, mer enn 50 prosent flere bor i byene som etablerte voksne enn som barn. Mye videreflytting har også funnet sted, spesielt har mange kvinner vært innom storbyene (tallet på 106 betyr at det har vært 6 prosent flere kvinner registrert innom i de store byene, enn det vokste opp jenter der). Gevinsten i storbyene har på lang sikt økt og i omlandet avtatt. Tilflyttingen til storbyregionene av unge voksne fører hele tiden til at både byen og omlandet vokser, i litt varierende takt – dette har med boligpriser og konjunkturer å gjøre, slik vi har beskrevet foran. Vi må antakelig vente en at en økende andel av veksten framover kommer i omlandet, da storbyregionene stadig får økt tilflytting av personer som ennå ikke har nådd 35-årstrinnet. Storbyene vil ikke til evig tid klare å absorbere en så stor del av dette som de gjør nå. Effekten av økt videreflytting bremses imidlertid opp av at folk bor lenger i

byen før de flytter videre. En artikkel i Regionale trender 2/2005 dokumenterer dette nærmere ved å se på utviklingen for alle de 20 årskullene født 1950-69.

Tapet på 10-11 prosent i de regionale sentrene utenfor Østlandet har økt på en del. Dette skyldes at det potensielle innflyttergrunnlaget i omegnene svinner, og at tilflytterne stadig må hentes lenger borte fra (noen flere ungdommer må tas ut fra storbyregionene) for å kunne opprettholde tilflyttingen. By- og tettstedene på Østlandet er utsatt for det samme, men de holder tilnærmet langsiktig balanse for disse kullene fordi storbyområdet i Oslo-regionen har utvidet seg, og omfatter en del av disse byområdene (spesielt i Østfold og Vestfold).

Det er nokså mye videreflytting i periferikommunene. Ordninger av den typen som tiltakssonen i Finnmark og Nord-Troms representerer bidrar til å holde videreflyttingsnivået oppe i denne type kommuner. Videreflytterne representerer i denne forbindelse også "potensielle blivere". I periferien var det 38 menn og 37 kvinner (i forhold til 100 ungdommer på 15-årstrinnet) som var registrert innom i løpet av fasen. Hadde henholdsvis 27 og 29 av dem blitt boende, ville folketallet i generasjonsperspektiv vært konsolidert for disse kullene. Det skulle naturligvis godt gjøres å få til det, men tallene angir dimensjoneringen av de utfordringer man har med å gjøre, hvis man setter seg mål om å konsolidere folketallet i periferien på generasjonsbasis. Hver videreflytter (av de 100) som kan stoppes, reduserer tapet med ett prosentpoeng. Forsøk på å beholde noen flere av videreflytterne kan knyttes til mål om å redusere flyttetapet i kommuner og regioner. Videreflytterne er potensielle blivere, mens andre som ikke har bodd eller har kjennskap til en kommune, er i utgangspunktet mer flyktige. Det er ikke dermed sagt at kampanjer for å rekruttere utenfra, slik de gjorde i Nord-Østerdalen i fjor (regionen vi har tatt med i tabell 1), ikke har noen hensikt. Videreflytterne er imidlertid en konkret målgruppe, ved at de har noe kjennskap til kommunen de har bodd i.

Tabell 6 og 7 viser hvor tilflytterne kom fra. Tabellenes mest markerte poeng er at storbyene får svært mange fra utlandet, omtrent 25-30 prosent (27 av 92 menn og 24 av 91 kvinner). Det har kommet omtrent like mange fra utlandet som fra storbyområdet (for menn litt flere). De øvrige sonene har fått omtrent 15 prosent av tilflytterne gjennom 20-årsfasen fra utlandet.

En drøy tredel av tilflytterne i periferisonen kommer fra en annen kommune i periferien. Det samme gjelder de regionale sentrene utenfor Østlandet. Det er denne gruppen som reduseres etter hvert som barna i økende grad vokser opp i storbyområdene. Tabellene viser for øvrig at storbyene og de regionale sentrene utenfor Østlandet profiterer mer på tilflyttere fra periferien enn storbyområdene. Storbyområdene, som i størst grad rekrutterer unge familier gjennom denne fasen, henter sine tilflyttere i større grad alle steder fra.

**Tabell 6. Hvor kom mennene fra? Tilflyttere pr. 100 gutter i ungdomskullet.
(ALLE = Fraflyttede i første tabell).**

TIL – FRA:	ALLE MENN	Storbyer	Storby- omland	By/tett, på Østlandet	By/tett, u. Østlandet	Periferi- komm.	Utlandet
Storby	92	7*	23	9	13	13	27
Storbyomland	59	13	21*	5	5	6	9
By/tett, Østl.	42	3	6	19*	3	4	7
By/tett, u.Østl	35	3	3	1	12*	11	5
Periferi	22	2	3	1	4	8*	4

*) Personer som kommer fra andre kommuner av samme type.

**Tabell 7. Hvor kom kvinnene fra? Tilflyttere pr. 100 jenter i ungdomskullet.
(ALLE = Fraflyttede i første tabell).**

TIL – FRA:	ALLE KVINNER	Storbyer	Storby- omland	By/tett, på Østlandet	By/tett, u. Østlandet	Periferi- komm.	Utlandet
Storby	91	7*	24	8	13	15	24
Storbyomland	72	15	24*	7	7	8	11
By/tett, Østl.	50	4	7	24*	3	5	7
By/tett, u.Østl	41	3	4	1	15*	12	6
Periferi	33	3	4	2	6	14*	4

**) Personer som kommer fra andre kommuner av samme type.*

Til slutt tar vi med to tabeller som viser hvordan tap og gevinst er fordelt i forhold til de andre sonene og utlandet. Tabell 8 viser differansen mellom tabell 6 og tabell 3 (menn), og tabell 9 viser differansen mellom tabell 7 og tabell 4 (kvinner). Som for tilflyttingen kommer det tydelig fram hvor mye innvandringen betyr for utviklingen i de store byene. Omtrent 40 prosent av veksten gjennom aldersfasen kumuleres gjennom innvandring. Alle sonene har for øvrig gevinst i forhold til utlandet, periferien minst. Holder vi balansen mot utlandet utenfor, ser vi at periferien taper 29 og 31 prosent på innenlandsk flytting – altså 30 prosent. Tapet til storbysonene er nesten like stort i de regionale sentrene utenfor Østlandet som i periferien.

**Tabell 8. Tap og gevinst i forhold til andre soner. Pr. 100 gutter i ungdomskullet.
(ALLE = Fraflyttede i første tabell).**

TIL – FRA:	ALLE KVINNER	Storbyer	Storby- omland	By/tett, på Østlandet	By/tett, u. Østlandet	Periferi- komm.	Utlandet
Storby	+56	0*	+5	+6	+11	+11	+23
Storbyomland	+11	-3	0*	+1	+3	+4	+6
By/tett, Østl.	-2	-8	-3	0*	+2	+3	+4
By/tett, u.Østl	-10	-12	-6	-2	0*	+7	+3
Periferi	-27	-13	-7	-3	-6	0*	+2

**) Flytting innenfor samme sone bidrar ikke til endring i flyttebalansen*

**Tabell 9. Tap og gevinst i forhold til andre soner. Pr. 100 jenter i ungdomskullet.
(ALLE = Fraflyttede i første tabell).**

TIL – FRA:	ALLE KVINNER	Storbyer	Storby- omland	By/tett, på Østlandet	By/tett, u. Østlandet	Periferi- komm.	Utlandet
Storby	+51	0*	+3	+5	+11	+12	+20
Storbyomland	+16	-2	0*	+2	+4	+5	+7
By/tett, Østl.	0	-6	-3	0*	+2	+3	+4
By/tett, u.Østl	-11	-12	-6	-2	0*	+6	+3
Periferi	-29	-14	-8	-3	-6	0*	+2

**) Flytting innenfor samme sone bidrar ikke til endring i flyttebalansen*

Avslutning

Periferikommunene har tapt 30 prosent av kullstørrelsen på veien fra barn til voksen. Slik har det vært gjennom flere generasjoner, men det kan ikke fortsette. Sentraliserende flytting var et gode for landets økonomi fram til omkring 1970, ved at ressurser ble forflyttet til steder der de ga større avkastning. Med dagens bosettingsmønster burde imidlertid flyttestrømmene ta andre veier, dersom flytting fortsatt skal ha en slik regulerende økonomisk effekt. Det er ikke lett å se hvordan dette skal kunne skje, siden flytteprosessene så sterkt er koblet opp mot samfunnsutviklingen for øvrig. Dilemmaet er at det som gir mest avkastning i de enkeltes livsprogram, i sum ikke er til fordel for nasjonaløkonomien. Det sentraliserende flyttemønsteret blir med dagens bosettingsmønster stadig mer ulønnsomt, ved at tjenesteproduksjonen blir mer tungrodd når de tynneste befolkede områdene stadig uttynnes mer. Samtidig er det ressursløsende å ikke utnytte arealer og regioner i landet på en så balansert måte som mulig. I Europa er det kun Norden som har slike arealer i forhold til folketallet. Det burde vært utnyttet som et gode.

Hvordan det er mulige å endre på dette, er det vel ingen gitt å si. En forutsetning for at noe skal kunne skje – på lang sikt, tror jeg må innbefatte en holdnings- og kunnskapsutvikling om situasjonen hos den unge voksenbefolkningen. Heller ikke på dette punkt ser det ut som om vi foreløpig er på sporet, barna i storbyomlandet konformerer sosialt og kulturelt på en måte som sementerer dem som gruppe, og som skygger for alternativ kulturell påvirkning. Legitimiteten for rural kultur og næringsliv er avtakende blant de yngre, i takt med at antall generasjoner tilbake til slektskap på bygdene øker. Mange unge i byene er ikke bare uenige i at det gis overføringer til distriktnæringene, de skjønner i det hele tatt ikke hensikten. På denne måten øker historieløsheten blant storbyungdom gradvis. En utfordring for skoleverket framover kunne være å gi mer forståelse for hvordan norsk geografi og historie i samspill har gitt oss dagens regionaldemografiske situasjon. Og hva peker prosessenenes tunge trender mot i fortsettelsen? Hva finnes av motkrefter? Livsløps- og kohortanalyse, slik vi har demonstrert litt av her, er et godt apparat for å følge med på utviklingen videre.